

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ისტორიის სერია

1976, №3

XV საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ისტორიიდან

ალექსანდრე აბდალაძე

#75

XV ს-ის პირველი ნახევრის საქართველოს ისტორია ჯეროვნად არ არის შესწავლილი მასალათა სიმწირისა თუ ხელმიუწვდომლობის გამო. აღნიშნული ხანის საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხის საკვლევად საყურადღებო ცნობები მოიპოვება სომხურ ხელნაწერთა ანდერძებში (ჰიმატაკარანებში), რომელთაგან დღემდე მხოლოდ ერთია ცნობილი ქართული ისტორიოგრაფიისათვის¹, მაშინ, როდესაც საქართველოს ცნობები XV ს-ის პირველი ნახევრის ჩვენამდე შემორჩენილი დაახლოებით 900 ჰიმატაკარანიდან ორმოცდაათში მოიპოვება. მათი შედარებითი სიმრავლე რამდენიმე მიზეზმა განაპირობა:

1. XV ს-ის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით მეორე მეოთხედში, სომხური მოსახლეობის ახალმა, საკმაოდ დიდმა ნაკადმა მოაშურა საქართველოს, სომხეთში შექმნილი მეტად მძიმე პოლიტიკურ-ეკონომიური პირობების გამო. ლორეს გარდა, მოსული სომხური მოსახლეობა, როგორც ჰიმატაკარანების მონაცემებით ირკვევა, დამკვიდრებულა სამშვილდეში, თბილისში, თბილისის მახლობლად სოფელ კრწანისში, გორში, უფლისციხეში, სოფელ ვარდისუბანში (მუხრანის მახლობლად), თმოგვში, სოფ. ოთაში და სხვაგანაც. ეტყობა, თემურ ლენგის ლაშქრობების შედეგად გავერანებული ქვეყნის მოსაშენებლად საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას აწყობდა აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ადგილებში სომხური მოსახლეობის ცალკეულ ჯგუფებად დაფუძნება².

¹ ი. აბულაძე, მათეოს განძასარელის ცნობა საქართველოს მეფის კონსტანტინეს შესახებ. ენიმკის მოამბე, V-VI, თბ., 1940, გვ.47-55.

² როგორც ჩანს, აღმოსავლეთ საქართველოში, მეტადრე ქვემო ქართლში, გადმოსულან დასავლეთ საქართველოდანაც. 1441 წ. ახპატის სახარების ანდერძის ცნობით, საქართველოში ყარა-ყოიუნლუს თურქმანთა მბრძანებლის ჯაჰან-შაჰის შემოჭრისას (1440 წ.) „ქართველთა ლტოლვილი ნათესავი შევიდა აფხაზეთში, ხოლო საქართველოში მოსული და დამკვიდრებული სომეხთა ტომი დარჩა ურჯულოთა ხელთ“ (ძნ იყიქი ხყიქიქნ ბეჟაყიქიქი ხიჯაყიქიყაყადნქი, I, ყიყიქიქი L.U.ქაყიქიყად, ხეიქიქი, ხეიქიყად, 1995, გვ. 514-15. შმდგომში: ძნ I). მოსალოდნელია, რომ ეს ქართველები „აფხაზეთიდან“ ახლად მოსულნი არიან, თორემ ასე უცებ დასავლეთ საქართველოში

საქართველოში დამკვიდრებულ სომხებს შორის საკმაოდ იყვნენ „სამღვდელონიც“, მათ შორის ხელნაწერთა გადამწერები. ზოგჯერ ისეც ხდება, რომ ისინი საქართველოში ასრულებენ სომხეთში დაწყებული წიგნის გადაწერას. გარდა ამისა, ახლად გადმოსული სომხური მოსახლეობა, თუ მათი სულიერი „მწყემსნი“, პირველ ხანებში მაინც, ეტყობა განიცდიან საეკლესიო ლიტერატურის ნაკლებობას და ყოველივე ამის შედეგად XV ს-ის პირველი ნახევრიდან შემოგვრჩა საქართველოში გადაწერილი 14 სომხური ხელნაწერი,

#76

ახპატ-სანაინის ხელნაწერების გარდა. ნიშანდობლივია, რომ თოთხმეტიდან თორმეტი ხელნაწერი XV ს-ის მეორე მეოთხედისაა. გასაგებია, ამ ხელნაწერთა ანდერძები ჩვენთვის მრავალმხრივ საყურადღებოა.

2. XV ს-ის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით მეორე მეოთხედში, ლორეში სომხური მოსახლეობის, მათ შორის „სამღვდელოთა“, დიდი რაოდენობით გადმოსვლის³ შედეგად აღორძინდნენ ახპატ-სანაინის მონასტრები. ვითარცა სომხური მწერლობის კერები. რახან საქართველოს სამეფო ხელისუფლება იბრძვის ლორეს დასაბრუნებლად და მიზანსაც აღწევს, ახპატ-სანაინის ხელნაწერთა ანდერძებშიც მრავალი საყურადღებო ცნობა ჩნდება საქართველოს ისტორიის რიგი საკითხების შესასწავლად.

3. XV ს-ის პირველ ნახევარში სივნიეთის მონასტრები სომხური კულტურის მძლავრ კერებად რჩებიან რაკი ამ დროს სივნიეთის სამთავრო კარი მჭიდრო კავშირ-ურთიერთობას ამყარებს საქართველოსთან, რადგან საქართველო არაერთხელ გახდა მტერთაგან ლტოლვილი სივნიელი მთავრების, ორბელიანების თავშესაფარი, ამის გამო სივნიეთში მრავლად გადაწერილ ხელნაწერთა ანდერძებში არცთუ იშვიათად გვხვდება ჩვენთვის საჭირო მასალა.

4. XV ს-ის პირველ ნახევარში ქართველ ხელისუფალთა მიერ სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით ჯერ კიდევ აქტიური საგარეო პოლიტიკის გატარება, საქართველოში სომხეთის სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსახლება, აგრეთვე XV სს პირველ მეოთხედში საქართველოდან წასული

მასიურად გადახვეწა არ უნდა ყოფილიყო ადვილი. ასე რომ არა, ალბათ, მტერთან პირისპირ დარჩენას იქ წასვლას ამჯობინებდნენ სომხებიც.

³ თომა მეწოფეცის ცნობით, ბეშქენ ორბელიანთან ერთად ლორესათვის მარტო სივნიეთიდან მოუშურებია 6000 ოჯახს. მართლია, თ. მეწოფეცის „ისტორიის“ გამოცემაში აღნიშნულია 60 000 ოჯახი (იხ. თომა მეწოფელი, თბ., 1937, გვ. 24), მაგრამ ლ.ხაჩიკიანის სიტყვით ერევნის მატენადარანის ყველა ხელნაწერი უჩვენებს 6000 ოჯახს (იხ. Հայ ժողովի լի ապստմուն, IV, Եղ., 1972, გვ. 38, შენ . 76. იხ. აგრეთვე Ղ.Ա. լիշյաքի, Սիսախիւս, Վեճնախիք, 1893, გვ. 96)

მრავალი სომხის მოღვაწეობა სომხეთის კულტურის კერებში იწვევს საქართველოს შესახებ ცნობების გაჩენას იმ ჰიმატაკარანებშიც, რომლებიც საქართველოსთან უშუალოდ კავშირის არმქონე სომხურ პროვინციებში გადაწერილ ხელნაწერებს ერთვინ.

ქვემოთ XV ს-ის პირველი ნახევრის ჰიმატაკარანთა ცნობების შუქზე რადენიმე საკითხის განხილვას შევეცდებით.

კინკლოსური ცნობებით, 1431 წ. მეფე ალექსანდრე I-ს ლორე აუღია⁴. აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, მცდარია ვახუშტის ცნობა⁵, „სარკინოზების“ მიერ ციხე-ქალაქ ლორეს 1430 წელს დაპყრობის შესახებ. 1433 თუ 1435 წ. სიგელის⁶ მონაცემების საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილი ასკვნის, რომ ლორე 1430 წელზე გაცილებით ადრე უნდა ეგდო ხელთ მტერს. „ალექსანდრე მეფის დროს ამ ამბის მომსწრე აღარავინ ყოფილა და სად, ვის და რა მამული ეკუთვნოდა, ამის გადაწყვეტა შესაძლებელი ყოფილა ან სიგელების საშუალებით, ან ისეთ პირთა მოწმობით, რომელთაც მამებისა და პაპებისაგან ჰქონდათ გაგონილი. ცხადია, ეს ამბავი სულ ცოტა ერთი-ორი თაობის წინათ მომხდარა“⁷.

#77

ციხე-ქალაქი ლორე და საზოგადოდ „ლორეს ქვეყანა“, მართლაც, ხანგრძლივად უნდა ყოფილიყო მტრის ხელთ⁸. მაგრამ, როგორც ჩანს, ქართველებს ეს მხარე ჯერ კიდევ XV ს-ის 20-იან წლებში დაუბრუნებიათ, ხოლო 1431 წელს ხელახლა მოხდომიანთ ლორეს განთავისუფლება.

სომხურ ხელნაწერთა ანდერძებში ალექსანდრე I მხოლოდ 1419 წლიდან იხსენიება. 1414 წელს ოშაკანში მოღვაწე სარგის თმოქეციც (წარმოშობით თმოგველი) საკმაოდ ვრცელ ანდერძში⁹ არ ახსენებს ალექსანდრეს, თუმცა ყარაიუსუფის მეფობას აღნიშნავს. 1419 წლიდან ჰიმატაკარანებში ალექსანდრეს ხშირი მოხსენიება მისი საგარეო პოლიტიკის გააქტიურებაზე უნდა მიუთითებდეს, მანამდე კი იგი, ეტყობა, მემკვიდრეობით მიღებული გაუდაბურებულ ქვეყნის აღშენებაზე ზრუნავდა მხოლოდ.

⁴ თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 206.

⁵ ქართლის სხოვრება, IV, თბ., 1973, გვ. 280.

⁶ ქრონიკები, II, გვ. 242-243.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1967. გვ. 30-32.

⁸ Ի՞նչ դատի իսյեղևիդ ծեռագլխի ճիշատսիսիսիւնը, խագիսիզ Լ.Ս. Լաշիխյան, Երևան, 1950, გვ. 619.

⁹ ԻԵ, I, გვ. 162-163.

1420 წლის სანაინის სახარება, როგორც მის ანდერძშია აღნიშნული დაწერილია იუსუფ მძლავრის დროს, ქართველებზე ალექსანდრეს მეფობისას¹⁰, 1424 წ. სანაინის სახარება კი-ქართველებზე ალექსანდრეს მეფობისას. "სომეხთა სახლის" თურქმან ისქანდერის მიერ პერობისას, „ღმრთივდაცულ ლორეს გავარში“¹¹. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ამ ორ ანდერძში ყარა-ყოიუნლუს მბრძანებლისა და ქართველთა მეფის ადგილების შენაცვლება, რაც იმაზე უნდა მიეთითებდეს, რომ თუ 1420 წელს „ლორეს გავარის“ უზენაესი ხელისუფალი ყარა-იუსუფია, 1424 წლისათვის ასეთად ალექსანდრე I იგულისხმება. ამ დროისათვის ლორეში ყარა-იუსუფის მემკვიდრის ყარა-ისქანდერის ხელისუფლება რომ არ ვრცელდებოდა, ამაზე, ეტყობა, მიგვანიშნებს ისიც, რომ ახპატ-სანაინს და საზოგადოდ ლორეს გავარს „სომეხთა სახლში“ შემავალად არ თვლიან იმდროინდელი სომეხი ავტორები, იგი მათ საქართველოს ნაწილად მიაჩნიათ¹².

1420 წელს დალუპა ყარა-იუსუფი. მოსალოდნელია, რომ ალექსანდრე I-მა ისარგებლა ყარა-ყოიუნლუს სახელმწიფოს 1420-1422 წლების გართულებებით და დაიჭირა ლორე. საკითხის შესასწავლად საყურადღებო უნდა იყოს 1422 წ. ტათევში გადაწერილი ერთი ხელნაწერის ანდერძი. მისი ავტორის თუმას ცნობით, ამ, თუ წინა, წელიწადს ტათევის წინამძღოლი, სივნიეთის არქიეპისკოპოსი, ე.ი. სივნიეთის ეკლესიის მეთაური, სივნიეთის მთავრის ბეშქენის ძმა, სტეფანოს სუმბატის ძე ორბელიანი მოსულა საქართველოში, თითქოსდა დედის მოსანახულებლად¹³.

#78

¹⁰ ჩხ, I, გვ. 240.

¹¹ ჩხ, I, გვ. 315.

¹² ჩხ, I, გვ. 485.

¹³ სივნიეთის მთავარი სუმბატ ორბელიანი ყარა-იუსუფსა და აჰმედ ჯალაირს შორის გამართულ ბრძოლაში მონაწილეობდა როგორც აჰმედ ჯალაირის მოკავშირე და ბრძოლის წაგების შემდეგ (1410 წ. აგვისტო), როგორც ჩანს, იძულებული გამხდარა გასცლოდა სივნიეთს, თავი შეეფარებინა საქართველოსათვის. 1412 წ. უფლისციხის სომხური ხელნაწერის ანდერძის მიხედვით ამ „დაბაქალაქის“ მიდამოებში მთავრობენ სუმბატ ორბელიანი და მისი ვაჟი ბეშქენი (ჩხ, I, გვ. 133, იხ. აგრეთვე ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი გვ. 50,54). შესაძლოა სივნიელი მთავრები საქართველოს დახმარებით იმედოვნებდნენ თავისი სამთავროს დაბრუნებას, მაგრამ ყარა-იუსუფის მიერ შირვანში მოკავშირეების დამარცხებისა (1412 წ.) და მეფე კონსტანტინე I მოკვლის შემდეგ ბეშქენ ორბელიანს გადაუწყვეტია დამორჩილებოდა მას ბეშქენი სივნიეთში ჩანს, უკვე 1415 წ. (ჩხ, I, გვ. 653). მამამისი სუმბატი კი-საქართველოში გარდაიცვალა 1417 წელზე ადრე (იხ. ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50) სივნიეთში არ დაბრუნებულა არც ბეშქენის დედა, როგორც 1422 წლის ანდერძის მოტანილი ცნობიდან ჩანს.

სივნიეთის ეკლესიის მეთაურის ამოდენა მანძილზე გამგზავრება ესოდენ რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში (ყარა-იუსუფის მემკვიდრეებს შორის ბრძოლა ტახტისათვის, ჩაღათაელთა მზრძანებლის შაჰროხის ბრძოლა ყარა-ისქანდერის წინააღმდეგ, სომხეთის გადაქცევა ამ ბრძოლების ასპარეზად) დედის მონახულების მიზნით, ცოტა არ იყოს, დაუჯერებელი ჩანს. თუ გავითვალისწინებთ ალექსანდრე I-ისა და ბემქენ ორბელიანის მჭიდრო კავშირ-ურთიერთობას (ბემქენის დედის საქართველოში დარჩენაც ხომ ამის დადასტურებაა), მოსალოდნელია, რომ არქივისკოპოს სტეფანოსს რაღაც საგანგებო მისია ეკისრებოდა. იქნებ, ამ მისიასთან რაღაცნაირად იყოს დაკავშირებული ალექსანდრეს ლაშქრობა ყარაბაღში, რომელსაც აღნიშნავს და 1423 წლით ათარიღებს, როგორც ჩანს, XV ს-ის (არა უგვიანეს XVI საუკუნისა) ერთი სომხური ქრონიკა¹⁴. რაკი საქართველოს სამეფო აქტიურ საგარეო პოლიტიკას ატარებს 1423 წლისათვის სამხრეთისა თუ სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, მოსალოდნელია, რომ ამავე ხანებში ქართველებს გაეთავისუფლებინათ ლორე, რაზედაც, როგორც აღვნიშნეთ, 1424 წ. ანდერძიც მიგვანიშნებს.

ლორე ყარა-ისქანდერის სამფლობელოს ნაწილი რომ არ უნდა ყოფილიყო, ამაზე სამხრეთ სომხეთის ქალაქ არწვესთან ახლოს მდებარე კოლუც ვანქის 1428 წ. ხელნაწერის ანდერძის მონაცემებიც მიუთითებს. ანდერძის თანახმად ისქანდერი „ბატონობდა სპარსეთსა და ბაბილონზე, სომხეთსა და შუამდინარეთის ასურეთზე, სომეხთა არარატის სახლზე, ეზნკამდე, მერდინსა, ბაღდატს, სოლთანას, განძაკს, სატახტო თავრეხს და დიდ მდინარე მტკვრამდე“¹⁵. როგორც ითქვა, იმდროინდელი სომეხი ავტორები ლორეს მხარეს საქართველოდ თვლიან და თუ იქ ყარა-ისქანდერის ხელისუფლება ვრცელდებოდა, მოსალოდნელია, რომ ანდერძის ავტორი, „ქართველთა გავარს“ მაინც დაასახელებდა ყარა-ყოიუნლუს სახელმწიფოში შემავალად, თუ საქართველოს არა.

მოტანილი ცნობიდან უნდა ირკვევოდეს ისიც, რომ საქართველო ყარაყოიუნლუს სახელმწიფოს მოხარკე არ ყოფილა. სხვაგვარად მნელია ახსნა, თუ რატომ არ ავრცელებს ყარა-ისქანდერის ბატონობას ანდერძის ავტორი საქართველოზეც. მოხარკეობის ვარაუდს ეწინააღმდეგება ისიც, რომ ისქანდერის დაღუპვისა და ტახტზე ჯაჰან-შაჰის განმტკიცების დროისათვის (1437 წ.), როდესაც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, საქართველოს სამეფოს მდგომარეობა არასახარბიელოა, ალექსანდრე ვერ წავიდოდა ჯაჰან-შაჰთან ურთიერთობის აშკარა გამწვავებაზე, ამ დროს არ იყო პირობები არსებულ მოხარკეობაზე უარის თქმისა. რაკი, მეორე მხრით, ჯაჰან-შაჰი ძველებურად ხარკის გადახდას დაბეჯითებით თხოვს ალექსანდრეს და მისგან უარის მიღების საბაბით თავს

¹⁴ Օիլիսյֆդի 1956, გვ. 515.

¹⁵ ԻԵ, I, გვ. 380-381.

ესხმის საქართველოს 1440 წელს¹⁶, საფიქრებელია, რომ საქართველო ხარკს უხდიდა ყარა-იუსუფს, დაახლოებით 1413-1420 წლებში.

ქართველებს ლორე 1431 წელზე ადრეც რომ გაუთავისუფლებიათ მტრისაგან, ამას უნდა ადასტურებდეს 1430 წ. სახარების ანდერძიც, რომლის ცნობით,

#79

ამ წელს „წმ. სახარება დაატყვევა ჯაჰან-შაჰმა, რომელსაც ლორეს ციხე გარემოევცა“¹⁷. თუ არ ვცდებით, 1430 წლისათვის ყარა-ისქანდერს და ჯაჰან-შაჰს შორის დამოკიდებულების შესახებ ცნობები არ მოიპოვება. მაგრამ რახან 1420-1422 და 1435-1437 წლებში ჯაჰან-შაჰი შაჰროხის ბანაკშია და ისქანდერის წინააღმდეგ იბრძვის¹⁸, ალბათ, ამ დროსაც მისივე დავალებით ან დასტურით უნდა მოქმედებდეს. შაჰროხის კავკასიაში მეორედ მოსვლიდან (1429 წ.) მალე ისქანდერი გაეცალა თავის საბრძანებელს და არაა მოსალოდნელი, რომ მისი მეციხოვნეები ჯაჰან-შაჰის ალყისაგან იცავდნენ ლორეს. ამაზე ისიც მოუთითებს, რომ ისქანდერმა ტახტის დაბრუნების შემდეგ ღალატისათვის სიკვდილით დასაჯა სხვა მმა, აბუ-საიდი და არა ჯაჰან-შაჰი. ეტყობა, 1430 წლისათვის ლორეს ციხე საქართველოს ეკუთვნოდა¹⁹. 1433 თუ 1435 წწ. სიგელის ცნობა ქართველი

¹⁶ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 37, 115, I, გვ. 507-508, 514-515.

¹⁷ 115, III, გვ. 369.

¹⁸ (И. П. Петрушевский, Государства Азербайджана в XV веке, ССИА, I, Баку, 1949, გვ. 162, 165.

¹⁹ შაჰროხის მხრივ საქართველოს წინააღმდეგ მოქმედება სავსებით მოსალოდნელია (თომა მეწოფელი, თბ., 1937, გვ. 24). მართალია, კავკასიაში მოსულ, ყარაბაღში დაბანაკებულ შაჰროხს 1420 წ. დეკემბერში შირვანშაჰსა და შაჰის მფლობელთან ერთად ალექსანდრე I-ის მოციქულებიც ეახლნენ (И. П. Петрушевский, დასახ. ნაშრომი, გვ. 163), მაგრამ არსაიდან არ ჩანს, რომ საერთოდ ალექსანდრე I შაჰროხის უზენაესობას სცნობდა. საწინააღმდეგო მონაცემები კი ვფიქრობთ გვაქვს: შესაძლოა ასეთთა რიცხვს ეკუთვნოდეს მეფე ალექსანდრეს ზემოხსენებული ლაშქრობა ყარაბაღში. გარდა ამისა, ამ მხრივ, აღსანიშნავია შემდეგი: შაჰროხის წინააღმდეგ ბრძოლაში ისქანდერი ცდილობდა დაყრდნობოდა არა მარტო მეომარ მომთაბარე ტომებს, არამედ სომხურ მოსახლეობასაც. შაჰროხთან მეორე ბრძოლაში (1429 წ.) მის ჯარში სომხები საკმაოდ იყვნენ. სომხების გულის მოსაგებად იწოდა ისქანდერი „შაჰ-ე არმანად“ (სომეხთა მეფე). ზოგიერთი სომხური წყარო მას სომხური წარმომავლობისადაც მიიჩნევს (Հ. Փափազյան, Մի և Երևանում Հայաստանի բաղադրիչը իրարի պատմությունը. «Տեղեկագիր», 1955, N 8, გვ. 84) და „ჩვენს ხელმწიფესაც“ ემახის (դփադփ I, გვ. 469). 1429-1430 თუ 1431 წლიდან 1437 წლამდე ისქანდერის დიდვეზირი და სახელმწიფო მრჩველი იყო სივნიეთის მთავრის ბეშქენ ორბელიანის ძე ამირი რუსტამი (սղաղ დასახ. ნაშრომი, გვ. 88, 95). საყურადღებოა, რომ ისქანდერის დამარცხებების დროს (1429-30, 1435-1437 წწ) დარბეული სომხური მოსახლეობა, მათ შორის ისქანდერის უშუალო დასაყრდენი ამ მოსახლეობის ზედაფენები, კერძოდ, ამირი რუსტამიც საქართველოს აფარებენ თავს (თ. მეწოფელის სათნადო ერთ ცნობაზე ჩვენ ზემოთ მივუთითეთ. იხ. აგრეთვე იქ .I, გვ.421, 469; 485, თომა მეწოფელი, გვ. 24) და ეს ხდება ისეთ ვითარებაში, როდესაც შაჰროხმა რუსტამის დასჯის მიზნით დაარბია სინვიეთი (գլ დასახ. ნაშრომი, გვ. 95-96). შაჰროხის უზენაესობას რომ არ

დიდებულებისადმი ლორეში მამულებს დაბრუნების შესახებ²⁰, შესაძლოა, ისეც გავიგოთ, რომ ლორეს ხელახლა შემოერთების შემდეგ (1431 წ.) ახლად მოსაგვარებელი გახდა ადგილ-მამულის გამიჯვნის, იქნებ 1430 წლისათვის ჯერ კიდევ საბოლოოდ მოუგვარებელი საკითხები. მოსალოდნელია, რომ 1420-იან წლებში ერთხანს არც არავის გამოეჩინა სურვილი ლორეში მამულის დაბრუნებისა, რადგან, როგორც ეს 1424 წ. სანაინის სახარების ანდერძშია აღნიშნული ამ დროისათვის იქ, თურმე, მძვინვარებდა სასტიკი ჟამიანობა²¹.

#80

სამცხის ათაბაგის მორჩილება საქართველოს მეფისადმი კოხტას თავს ბრძოლის (1414 ან 1415 წ.)²² შემდეგ მხოლოდ ნომინალური უნდა ყოფილიყო. ამის შესახებ ორიოდე მითითება თითქოს ქართულ წყაროებშიც მოიპოვება. ვარძიის ერთ უთარილო წარწერაში არაა მოხსენიებული საქართველოს მეფე მაშინ, როდესაც იხსენიება პატროზ ივანე, რომელიც როგორც ფიქრობენ სხვა არავინ შეიძლება იყოს, თუ არა ივანე ათაბაგი (1391-1444)²³, ვ. ცისკარიშვილის სიტყვით, „მეფის მოუხსენებლობა, ცხადია იმითაა გამოწვეული, რომ სამცხე საათაბაგო გამოყოფილია საქართველოდან და ამ დროისათვის ეს გამოყოფა თითქმის დასრულებულია. ათაბაგი არ ცნობს მეფის უზენაესობას; მეფეს ვარძიაზე, ერთ დროს სამეფო მონასტერზე, ხელი აღარ მიუწვდებოდა“²⁴. ასევე, ეტყობა, ივანე ათაბაგი იბრძვის სამცხის ეკლესიის გამოყოფისათვის მცხეთის საკათალიკოსოდან. ამ ბრძოლაში, სხვებთან ერთად, მას მხარს უჭერს „ზოგიერთი (უმნიშვნელოვანესი) საეპისკოპოსო კათედრის მეთაური: იშხნელი, ანჩელი“²⁵. გასათვალისწინებელია, რომ ეს ფაქტები, შესაძლოა, მიეკუთვნებოდეს არა ივანეს ათაბაგობის (1391-1444) ნებესმიერ დროს, კერძოდ, 1403-1444 წლებს²⁶, არამედ

სცნობდა ალქსანდრე I, (ეს იქიდანაც უნდა ჩანდეს, რომ ყარა-ისქანდერი არც ერთხელ არ დასხმია თავს საქართველოს, მაშინ, როდესაც მან სამჯერ დალაშქრა შაჰროხის გავლენის ქვეშ მყოფი (Дж. Ибрагимов, феодалные государства на территории Азербайджана XV в. Баку, 1962, გვ. 31) აგრეთვე 1434 წ. დაღესტანის (აჰქ IV , გვ. 37) და სასტიკად დაარბია ეს ქვეყნები.

²⁰ ქრონიკები, II, გვ. 242-243, ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30-32.

²¹ მქ I, გვ. 315.

²² ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 28-29.

²³ ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 116.

²⁴ იქვე.

²⁵ სამხრეთ საქართველოს ისტორიული მასალები (XV-XVI სს.), ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქ. შარაშიძისა, თბ., 1961, გვ. 87.

²⁶ XIV ს-ის დასასრულისათვის სამცხე რომ არ იყო გამოყოფილი საქართველოს სამეფოდან, ამაზე ახალციხეში 1396 წ. გადაწერილი სომხური ხელნაწერის ანდერძიც მიუთითებს. ანდერძში

1403-1414 წლებს, როდესაც ათაბაგი საქართველოს მეფისაგან აშკარად დამოუკიდებელია. 1419 წ. ჰერმონის მონასტრის (ვაიოც ძორი) ხელნაწერის ანდერძში, გარდა იმისა, რომ მოხსენიებულია საქართველოს მეფე, აღნიშნულია ივანე აღბუღას ძის ათაბაგობაც. ეს ამბავი არ უნდა იყოს გამოწვეული მხოლოდ იმით, რომ „მწერალი გრიგორი „ახალციხეცია“, „ახალციხელია“²⁷. მას რომ „სახელმწიფოდ“, აქტიური საგარეო პოლიტიკის გამტარებლად არ ესახებოდა ივანე, „ახალციხელობის“ გამო ხელნაწერის ანდერძში შეიძლებოდა მოეხსენებინა მხოლოდ საქართველოს მეფე, მით უმეტეს, „მწერლისაგან“ ივანეს ხსენება არც უნდა ყოფილიყო მაინცდამაინც მიზანშეწონილი. საქმე ისაა, რომ გრიგორ ახალციხეცის მონასტრის ძმობა დევნის, ვითარცა ყარიბს. „ღვთის გულისათვის“, წერს იგი. „ვისაც ყარიბობა არ უგემნია, დაე ნურც იგემებს“²⁸. საზოგადოდ საქართველოში დამკვიდრებული სომხები იმედოვნებდნენ, რომ ხელსაყრელი პირობების შექმნისთანავე დაუბრუნდებოდნენ მშობლიურ მიწა-წყალს; ბევრი მაგალითიც გვაქვს იმისა, რომ XV ს-ის პირველ ნახევარში, მეტადრე პირველ მეოთხედში, სომხური კულტურის კერებში მოღვაწეობდნენ საქართველოდან წასული სომხები. ამის გამო გრიგორის დევნა ყარიბობის მიზეზით უცნაური ჩანს. სავსებით შესაძლებელია, გრიგორს დევნიან იმისათვის, რომ იგი მოსულია სამცხიდან,

#81

იმ ქვეყნიდან, რომლის სომხურ მოსახლეობაში, ათაბაგისადმი დაქვემდებარებულ სომხურ ოლქებში ქალკედონიანობა, „ქართული სჯული“, ფართოდ ვრცელდება და რომლის საეკლესიო საერო ხელისუფლება ქმედით ღონისძიებებს ატარებს ამ მიმართულებით²⁹, რაც სხვათა შორის, შესაძლოა იყოს ერთ-ერთი საფუძველი სამცხის ეკლესიის პრეტენზიისა მცხეთის საკათალიკოსოდან გამოყოფის შესახებ. აქედანვე უნდა ითქვას ისიც, რომ გრიგორი 1415 წლამდე ჩანს წასული სამცხიდან და, იქნებ ხელნაწერის ანდერძში ათაბაგის ხსენება გამოწვეულია იმით, რომ

ჯერ აღნიშნულია გიორგის მეფობა, ხოლო შემდეგ ივანეს ათაბაგობა (იხ. ՀՅՀ ԿՅԿՅՅՀՆ ՕԻԻՕԻ გვ. 614. Colophons of armenian manuscripts 1301-1480; edited by A. K. Sanjian Cambridge, Massachusetts. 1969, გვ. 114-115).

²⁷ გრიგორის „ახალციხობა“, როგორც ქვემოთ ვნახეთ, შესაძლოა მიუთითებდეს მის წარმომავლობას, საზოგადოდ, სამცხიდან და არა მაინცდამაინც ქ. ახალციხიდან.

²⁸ Սկյ. I, გვ. 658.

²⁹ ალბათ ამ მოვლენამ გააღიზიანა თომა მეწოფეცი, რის შედეგადაცაა მის მიერ ქართველების, კერძოდ, ივანე აღბუღას ძის აუგად ხსენება; თომა მეწოფელი, თარგმანი, შესავალი წერილი და კომენტარები პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგისა, თბ., 1937, გვ 22-23, 26, 29).

მისი მიზანი ქვეყნის დამორჩილება იყო და არა რბევა. სომხური წყაროების მოწმობით ჯაჰან-შაჰის დროს, საზოგადოდ თურმე, მშვიდობიანობა სუფევდა.

საქართველოს სამეფოსგან სამცხე-საათაბაგოს გამოყოფისათვის ბრძოლა მიმდინარეობდა სამცხის ეკლესიის მცხეთის საკათალიკოსოდან ჩამოშორებისათვის ბრძოლის ფორმითაც. ეტყობა, სამცხის ეკლესიის გამოყოფის ცდები 1414-1415 წწ. შემდეგაც იყო XV ს-ის პირველ ნახევარში³⁷. 1438 წ. თბილისის სომხური ხელნაწერის ანდერძში ვკითხულობთ: (დაიწერა) „ქართველთა ღვთისმოყვარე, ღვთისმოსავი მეფის ალექსანდრეს მეფობისას, რომელიც უფალმა ღმერთმა დაიცვას მშვიდობიანი ცხოვრებით და დღეგრძელ იყოს მისი მხედრობითა და შვილებით, (შეადლებინოს), უსჯულოთა ხროვების უკუგდება, განდევნა და წმ. ეკლესიის სიმტკიცე“³⁸. საყურადღებოა, რომ მონოფიზიტი „მწერალი“³⁹ ქართული ეკლესიის სიმტკიცეს ნატრობს. ეტყობა, ეს იმითაა გამოწვეული, რომ საქართველოში, კერძოდ, თბილისში ჩამოსახლებული სომხები მეფის ხელისუფლების ძლიერების მომხრენი არიან, ეკლესიის სიმტკიცის დარღვევა კი სამეფო ხელისუფლების დასუსტების მაჩვენებელიცაა. როგორც ჩანს, ანდერძში სამცხის ეკლესიის გამოყოფის ცდებია ნაგულისხმები, ეტყობა, ეს საკითხი, ისევე როგორც უსჯულოთა ხროვების წინააღმდეგ ბრძოლა და მათი განდევნა, მეტად მწვავედ დგას, რადგან არც თუ ვრცელი მოცულობის ანდერძში „მწერალი“ მეფე ალექსანდრე I-ს ამ მიმართულებით წარმატებით ბრძოლას უსურვებს. საზოგადოდ, თვით ვრცელ ანდერძებშიც კი თანადროული პოლიტიკური ვითარების შესახებ საუბრისას მხოლოდ მომხდარი ამბების აღნუსხვით კმაყოფილდებიან და ძალზე იშვიათად უსწრებენ მოვლენებს, ეტყობა, მხოლოდ მაშინ, როდესაც ესა თუ ის ამბავი საზოგადოებას ძლიერ აღელვებს. მოტანილ ანდერძში აღნიშნულ "უსჯულოთა ხროვებში", შესაძლოა, ლეკთა მარბიელი რაზმები იგულისხმებოდეს. ამას გვაფიქრებინებს ის, რომ როდესაც ჯაჰან-შაჰი თავს დაესხა საქართველოს (1440 წ.), მის მხედრობაში ლეკებიც ყოფილან. 1442 წ. სოფელ სერკევილის („არარატის ქვეყანა, არაგაწოტნის გავრი“) ხელნაწერის ანდერძში წარმოშობით თმოგველი „მწერალი“ გვაუწყებს, რომ სამშვილდელი 9000-ზე მეტი ტყვე ჯაჰან-შაჰის მეომრებმა გაინაწილეს. ტყვეთაგან ზოგი წაიყვანეს ხორასანში, ზოგი დასავლეთში-ჰორმასტანში, აგრეთვე არაბსტანსა და ლაკისტანში⁴⁰. ანდერძის „ლაკისტანი“ შეიძლება გულისხმობდეს

მოიპოვება საქართველოზე ჯაჰან-შაჰის როგორც 1440, ისე 1444 წ. თავდასხმის სესახებ; ამის გამო, ვარაუდი ჯაჰან-შაჰის საქართველოში ერთი ლაშქრობის შესახებ არ მართლდება.

³⁷ შდრ. ქ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 86-87.

³⁸ ყვ , I, გვ. 488

³⁹ „მწერალი“ რომ მონოფიზიტია, ჩანს იქედანაც, რომ იგი იხსენიებს სომეხთა კათალიკოსს.

⁴⁰ ყვ , I, გვ. 532

საზოგადოდ დადესტანს ან ყოფილ ლაკის გაერთიანებას, ამდროინდელ ყაზი-ყუმუხის საშამხლოს, რომელშიც

#83

ლაკებს გარდა, სხვა ხალხებიც შედიოდნენ და რომელთანაც საქართველოს, დადესტანის პოლიტიკურ გაერთიანებათა შორის, ყველაზე ხშირი კონტაქტი ჰქონდა⁴¹. იმდროინდელ პოლიტიკურ ვითარებაში დადესტანის კავშირი ყარა-ყოიუნლუს სახელმწიფოსთან სავსებით დასაშვებია.

თუ ჩვენი ვარაუდი მისაღებია, მაშინ უკან უნდა გადაიწიოს ლეკთა თარეშის დასაწყისი საქართველოში⁴². შესაძლოა, 1438 წლისათვის ლეკთა მარბიელი რაზმები ჯაჰან-შაჰის წაქეზებითა და დახმარებით შემოიჭრნენ. როგორც ჩანს, მათმა თარეშმა და მათ წინააღმდეგ ბრძოლამ საქართველო საკმაოდ დაასუსტა და ალბათ ამის შედეგად, რომ ალექსანდრე I-მა ვერ მოახერხა სერიოზული წინააღმდეგობა გაეწია ჯაჰან-შაჰისათვის 1440 წელს. ამავე წელს მეფის მერ „სათათრო მალის“ ამოკვეთის მიზეზიც ეტყობა, ქვეყნის დასუსტება და ყარა-ყოიუნლუს სახელმწიფოსთან მოსალოდნელი შეტაკება უნდა ყოფილიყო.

ვფიქრობთ, ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ნათელია, რომ XV ს-ის პირველი ნახევრის ჰიმატაკარანებში საქართველოს ისტორიის საკითხების შესასწავლად საყურადღებო ცნობები მოიპოვება. ჩვენ აქ მათი ერთი ნაწილი მოვიტანეთ მხოლოდ. სხვა მასალის მეტისმეტი სიმწირის პირობებში ჰიმატაკარანთა ცნობების ამომწურავი შესწავლა სასარგებლო იქნება.

А. П. АБДАЛАДЗЕ

ИЗ ИСТОРИИ ГРУЗИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XV В.

Резюме

Грузинские первоисточники первой половины XV в. В малом количестве дошли до нас. Их данные в некоторой степени пополняются сведениями памятных записей (ишатакаранов) армянских рукописей. В результате сличения этих сведений с другими источниками в статье рассматриваются некоторые вопросы истории Грузии означенного периода, а именно: борьба за Лорес децентралистические

⁴¹ ზ. ანჩაბაძე, თ. ბოცვაძე, გ. თოგოშვილი, მ. ცინცაძე, ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1969, გვ. 177; თ. ბოცვაძე, საქართველო-დადესტანის ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1968, გვ. 21-24.

⁴² იხ. ზ. ანჩაბაძე, თ. ბოცვაძე, გ. თოგოშვილი, მ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 121.

тенденции светских и духовных правителей Самсхе и начало лезгинских набегов на Грузию.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ძველი და შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის განყოფილებამ.